

Дистрибуція станових передкатегоріальних конструкцій із дієприкметником II та дієсловами-копулами «бути»/«ставати» у давньогерманських мовах

О. В. Шапочкіна

Київський університет імені Бориса Грінченка
Corresponding author. E-mail: o.shapochkina@kubg.edu.ua

Paper received 19.08.17; Accepted for publication 25.08.17.

Анотація. У статті досліджено станові передкатегоріальні конструкції із дієсловами-копулами та дієприкметником II на матеріалах готської, давньоанглійської, давньосаксонської, давньовірхньонімецької, давньоісландської мов. Подібні конструкції були продуктивним утворенням, виступали одним із основних актуалізаторів розвитку категорії стану сучасних германських мов, зокрема вони стали основою для творення аналітичної парадигми пасивного стану. Автором доведено, що серед різноструктурних станових конструкцій, які приймали участь у цьому процесі, виключно вона була стійкою ланкою, яка була притаманна всім без виключення давньогерманським мовам, які досліджувалися.

Ключові слова: категорія стану, передкатегоріальна конструкція, дистрибуція, дієслово-копула, дієприкметник II.

Вступ. Загальновідомо, що дистрибуція або позиційний розподіл зустрічається на різних рівнях мовної системи. У нашому дослідженні дистрибуція розглядатиметься із позиції аналізу мовних контекстів, у яких зустрічатимуться станові конструкції із копулами «бути» та «ставати» і дієприкметником II, їх станові взаємовідношення, станові відтінки. Витоки таких конструкцій сягають у глибину дописемної історії давньогерманських мов. Саме конструкції дієприкметника II із дієсловами «бути» та «ставати» надалі стали основою для творення аналітичної парадигми пасивного стану сучасних германських мов. Конструкція дієприкметника II із дієсловами «бути» та «ставати» займала особливе місце у процесі зрушень категорії стану давньогерманських мов.

Короткий огляд публікацій за темою. У лінгвістиці окреслену проблему вивчали враховуючи синтаксичне вживання партиципів у готській мові (Х.Герінг), змістову характеристику готського та давньонімецького пасиву (В. Шрьодер), категорію «Genera Verbi» у давньовірхньонімецькій мові (П. Кауфман), пасивні конструкції у давньосаксонській мові (К. Лефлер), творення давньоанглійського пасиву (Фр. Клебер), пасивні конструкції давньовірхньонімецької мови (Х. Рупп), різні процеси поєднання дієприкметника II із дієсловами «бути» та «ставати» у давньогерманських мовах (М. Гухман), зрушення у аналітичній парадигмі пасивного стану (Х.Брінкман, А. Вейнен, А.Еберг, Дж.Ерл, Ф. Кюні, Е.Макаєв, С.Маслова-Лашанська, О.Смирницький, А.Цигльшмідт, В.Шредер, В.Ярцева) та ін..

Мета. У межах параграфу спробуємо визначити основні дистрибутивні відношення, у які потрапляють станові конструкції із копулами «бути» та «ставати» + дієприкметник II на основі давньогерманських мовних пам'ятників: «Вульфїла», «Муспіллі», «Сидор», «Татіан», «Едда», «Беовульф», «Хеліанд» та ін..

Матеріали та методи. Більшість авторів гадають про близькість цих конструкцій із іменним присудком; фактично загальноприйнятим є й інший факт про те, що розвиток аналітичних форм пасивного стану відбувався саме із іменного присудка. Ця проблема досліджувалося М. Гухман, та вона зазначала, що «необхідним є виокремлення розрізнявальних ознак, які дозволятимуть диференціювати іменний присудок і станову форму, чи можливо встановити коли та за

яких умов відбуваються зрушення, що перетворюють іменний присудок у аналітичну форму» [1, с. 103–104].

Визнаючи зв'язок так званих описових форм пасивного стану із іменним присудком, А.Цігльшмідт [4, с.7] зазначав, що у давньогерманських писемних пам'ятках вже наявні більш менш складені категорії пасивного стану, які розвивають у подальшому свою систему часів паралельно із часовою диференціацією активного стану, іноді, навіть, випереджуючи її». А В.Шредер [3] на противагу зауважував, що процес творення пасивного стану із іменних конструкцій виходить за межі історії писемності та фактично виключений із поля зору дослідників давньогерманських мов. Наразі здійснимо спробу дослідити історичне співвіднесення, диференційну сутність та роль конструкцій дієприкметника II із дієсловами-копулами «бути» та «ставати» у оформленні станової парадигми давньогерманських мов.

Результати та їх обговорення. На відміну від готської мови, де статус конструкцій такого типу визначався існуванням таких продуктивних, конкурентноспроможних утворень, як медіопасив та дієслова IV класу, у західногерманському ареалі вони були, починаючи із перших пам'ятників писемності, єдиним засобом реалізації опозиції «доцентровий процес – відцентровий процес», а тепер є основою станової парадигматики цих сучасних мов. У готско-скандинавському ареалі ці конструкції потрапляють у мікросистему із так званими зворотними дієсловами, це і визначатиме надалі їх специфіку. Проте особливості вживання подібних конструкцій у кожній давньогерманській мові були типологічно відмінними. На підтвердження цьому наведемо хоча б той факт, що змістова структура станової конструкції із дієсловом «ставати» збереглася й там, де загальногерманська лексема гот. *wairþan*, двн.-ісл. *verða*, двн.-англ. *weorðan*, двн.-верхн.-нім. *werdan* була замінена дієсловом *bliva*.

Насамперед логічно розглянути історичне співвіднесення станових конструкцій дієприкметника II із копулами «бути» та «ставати» на прикладі різних літературних пам'яток давньогерманських мовних ареалів. Так, у мові готської писемності обидві такі конструкції «*wisan*+ дієприкметник II» та «*wairþan*+дієприкметник II» були досить продуктив-

ними та спостерігалися починаючи із IV ст. у текстах Готської Біблії. Вони відрізнялися тільки змістовою структурою, проте однаково вживалися для позначення невідцентрового процесу, напр.: гот. *jah usiddjedun du imma all Iudaialand jah Iairusaulwmeis, jah daupidai wesun allai in Iaurdane ahvai fram imma, andhaitandans frawaurhtim seinaim.* (Mark 1: 5) «І до нього приходила вся країна Йудейська, і вони з Єрусалиму, всі хрестилися після нього все в річці Йордані, сповідуючи гріхи свої» [9] та ін. Співіснування на рівних правах цих конструкцій на такому ранньому історичному зрізі виокремлює готський ареал від інших давньогерманських.

У корпусі давньоісландських пісень «Старшої Едди» такі станові конструкції «*vegða* + дієприкметник II» були малопродуктивні, вони засвідчувалися переважно у пізніх піснях, їх кількість була обмеженою, напр.: двн.-ісл. *syni þinom verðra sæla scopud* (Rm.6,4) «Сину твоєму щастя не буде створено» (як проєкція у майбутнє); *Varð einn borinn i ardaga* (Hdl.35, 1 – 3) «Був народжений у давні часи» [6]. Особливо є показовою непродуктивність такої моделі у еддичних піснях на тлі досить значної сполучуваності із претеритальними формами дієслова «бути». Периферійність конструкції дієприкметника II перехідних дієслів із *verða* простежується й у мові давньоісландських саг, проте відносно частіше такі конструкції вживаються у мові пам'ятників вченого стилю.

До закономірностей мови скандинавських текстів частково приєднується і мова давньоанглійської літератури. За характером вживання конструкції із дієприкметником II у пам'ятниках давньоанглійського періоду можна розподілити на дві групи. До першої групи можна віднести «Беовульфа» та «Закопи короля Альфреда», у яких домінують у великій кількості конструкції із *wesan* та рідкістю зворотів із *weorðan*. Копула *wesan* є типовою для використання невідцентрової ознаки, тоді як копула *weorðan* займає міще лише можливого поєднання. У творі «Беовульф» становна конструкція із *weorðan* зустрічається 13 разів, а із *wesan* – більше 70. А для другої групи характерні конструкції із *wesan*. Однак, був наявним один фактор, який виокремлював давньоанглійську станову парадигму від інших давньогерманських – наявність третьої станової моделі – конструкції із копулою *beon*, напр.: двн.-англ. *On ðæt gesundfullnessum ðæt mod wierð upahafen, on ðæt earfedum hit bið geeaðmedd* (Cura Past.35,4) «У період добробуту дух возвеличується, а в тяжкі часи він знижується». Подібні конструкції зустрічаються у майже всіх давньоанглійських пам'ятниках.

Серед давньонімецьких пам'ятників виокремлюються «Ісидор» та «Муспіллі», де спостерігається майже повна відсутність конструкції із копулою *uuesan*. У «Ісидорі» тільки один раз вживалася конструкція із претеритом кон'юнктива цього дієслова (*wāri*). Звертає увагу той факт, що закономірність ця характеризує і конструкції, що мають активне значення, напр.: двн.-нім. *uuardh quhnoman* «прийшов», *uuortan uuard* «став». У інших давньонімецьких та давньосаксонських текстах вживані конструкції із претеритом обох службових дієслів.

Наразі перейдемо до питання співвідношення змістових структур обох конструкцій із копулами «бути»

та «ставати» + дієприкметник II. Змістова структура вищезазначених конструкцій охоплює станові та видо-часові диференційні ознаки. Мові давніх пам'ятників категоріальна визначеність була притаманна не у однакою мірі. Вже у готській мові відмічалася багатоаспектність змістової структури дієприкметникових конструкцій із формами дієслова *wisan*. Подібна тенденція характеризувала й інші давньогерманські мови, причому її прояви були неоднаковими для всіх давньогерманських мовних ареалів. Частково це залежало від статусу другої моделі – «копула «ставати»+дієприкметник II». Чим обмеженіше було вживання другої моделі, тим глибше ставало змістове навантаження першої. Спільним для усіх давньогерманських мов було співіснування у змістовій структурі цих конструкцій як із презентними, так і з претеритальними формами дієслова «бути», двох семантичних центрів.

Спробуємо описати дистрибуцію диференційних змістових ознак, які були притаманні становим конструкціям із копулами «бути» та «ставати» + дієприкметник II. Конструкції із презентними формами дієслова використовувалися переважно для позначення невідцентрової ознаки (властивість інактивного суб'єкта), причому не було залежності від попередньої дії. Таку змістову структуру можна було спостерігати у різних давньогерманських пам'ятниках, а саме: «Старша Едда», «Беовульф» та ін., напр.: двн.-ісл. *sá er undinn salr orma hryggiom* (Vol.38,7) «сповита та зала спинами змій»; *hann er nefndr Gunnlaugr* «він зветься Гунлауг»; двн.-англ. *nis þæt seldguma wæpnum geweorðad* (B.249) «не прикрашена ця мерзенна людина зброєю»; *on þone wudu þe is genemned Andreðes lege* (Chr.477) «в цьому лісі, який зветься Андредес»; двн.верхн.-нім. *Inti quam tho in burg Samariae thiur dar ist giquetan Sychar* (Tat. 87,1) «Й прийшов тоді у місто самаритянське, яке зветься Сихар» [6]; двн.-сакс. *The is behangen al fagarun fratahun* (Hel. 4542) «який весь увішаний гарними прикрасами» [7]. Здебільшого конструкції такого типу були розповсюджені у «Старшій Едді» та частково у давньоісландських сагах.

Характерною була наявність і другої диференційної ознаки у змістовій структурі станових передкатегоріальних конструкцій, що ми розглядаємо: позначення події, у яку потрапив інактивний суб'єкт, напр.: двн.-ісл. *ass er stolinn hamri* (Prk. 2,8) «У асса вкрадено молот», або *Radinn ertu nú Gunnar* (Akv.15,5) «Ти зраджений тепер, Гуннаре»; двн.-верхн.-нім. *bithiu uuanta giboran ist iu hiutu Heilant* (Tat.16,2) «тому що сьогодні вам народжений спаситель», або *tohter ubilo von themo tiuuale giueigist ist* (Tat. 85,2) «дочка моя важко мучиться дияволом» [6]. У вищезазначених станових конструкціях виражається залежність ознаки інактивного суб'єкта від зовнішніх факторів, це вносить елементи процесуальності, відцентровості, афіційованості та відтінки пасивності.

Особливу позицію займала мова давньоанглійських пам'ятників: тут у конструкціях із презентними формами дієслова *wesan* дуже рідко зустрічалися такі диференційні ознаки як афіційованість, відцентровість, зв'язок із позначенням події, що викликане станом інактивного суб'єкта. Змістова структура конструкцій досліджуваного нами типу була більш однозначною. Це компенсувалося використанням констру-

кцій із формами дієслова *beon*, що було індивідуальною рисою давньоанглійської мови, напр.: двн.-англ. *Symbel bið gemyndgad morna gehwylce eafornan ellorsid* (B.2450) «Постійно йому нагадують про смерть сина» [5]. Показовими у цьому відношенні стали й випадки вживання цієї форми у контексті із паралельною конструкцією *wierð* + дієприкметник II, напр.: двн.-англ. *Aelc ðarede bið geaðmed he bið upahæfen <...> aelc ðare ðe hine selfne upahæfed he wierð gehined* (Gura Past.12-15) «Той, хто принижуваний, звеличиться<...> а той, хто сам себе звеличує, принизиться» [5]. У цих варіантах конструкція із *bið* передавала відцентровість ознаки та афіційованість інактивного суб'єкта тотожно, які і конструкція із формою службового дієслова *wierð*. Таким чином, конструкції із *beon* взяли на себе функції, які частково виконували конструкції із презентом дієслова двн.ісл. *vera*, двн.-сакс. *wesan*, двн.-верхн.-нім. *wesan*, причому це значення у моделі *bið* + дієприкметник II виступало із значно більшим ступенем визначеності, конкуруючи із системою форм дієслова *weorðan* + дієприкметник II. Варто зазначити, що у «Беовульфi» подібні конструкції зустрічалися тільки чотири рази, набагато більше конструкцій такого типу спостерігалось у пізніших перекладах Євангелія.

Змістова структура конструкцій із дієприкметником II із презентними формами дієслова «бути» набувала також особливого забарвлення у безсуб'єктному реченні типу, напр.: двн.-ісл. *þá quað Gudmundr, svá sem fyr er ritað i Helgaquido* (H.II,18) «Тоді про це сказав Гудмундр, як про це написано у пісні про Хельгу» [6] або двн.-верхн.-нім. *Araugit ist in dhes altin uizssodes boohum* (Is. XIII, 18) «Доведено у книгах Давнього завіту» [2]. Оскільки у таких прикладах відсутнє позначення суб'єкта ознаки, конструкція характеризує не якість, властивість суб'єкта, а лише наявність певної ознаки із посиленням відтінком результативності. У безпідметовому реченні така конструкція вживалась у всіх давньогерманських мовах, за винятком давньоанглійської, для позначення факту, процесу як такого поза його співвіднесеністю із будь-яким суб'єктом, напр.: двн.-ісл. *svá sem her er um qvedit* (Vkv, 16) «як про це тут співається» [6] або двн.-верхн.-нім. *In themo mezze thie ir mezzet, is iu gimezzan* (Tat.39, 4) «Тією мірою, що ви міряєте, і вам міряється» [2], у давньоанглійській мові із аналогічною конструкцією найчастіше вживався *beon*. У всіх наведених випадках зберігалась не відцентровість процесу, яка могла легко перейти у доцентровість. Варто зазначити, що у давньоверхньонімецькому «Ісидорі» таких безпідметових конструкцій налічувалося майже половина від усього тексту.

Більш чітко, ніж у станових конструкціях із презентними формами, другий семантичний центр виокремлюється у конструкціях із претеритальними формами дієслова «бути». У мові давньоісландських пам'ятників, де абсолютно панували конструкції із дієсловом *vera*, конструкція із претеритальними формами цього дієслова зазвичай означали не стан інактивного суб'єкта як щось наявне, а подію, що вражає інактивний суб'єкт, або стан, як результат дії, напр.: двн.-ісл. *Ðorsteihn var þaðan ut leiddr med godum gjofum* (Gunnl.Iv,30) «Торстейн був потім відпущений із гарними подарунками»; *var þá Geirroðr til konungs*

tekinn (Grm.14) «Був тоді Гейорд обраний королем» [6].

Набагато рідше така конструкція вживалась для позначення якості або властивості інактивного суб'єкта як наявного, так і вже існуючого у минулому, напр.: двн.-ісл. *hann var snamendis bradgør, mikill ok sterkr.. <...> ok kallaðr Gunnlaugr ormstunga* (Gunnl.V, 11) «Він був швидкий, високий та сильний...<...>й звали його Гуннлауг, зміїний язик» [6]. Внаслідок цього, у аспекті станових значень, конструкції дієприкметника II із презентними та претеритальними формами дієслова *vera* відрізнялися у давньоісландській мові не сукупністю диференційних семантичних ознак, а відносною частотністю контекстів або різним становим значенням. Варто згадати, що агенс у конструкціях такого типу вживався досить рідко.

Однотипні відношення характеризували й вживання станових конструкцій із претеритальними формами дієслова «бути»+дієприкметник II у давньоанглійській мові. У змістовій структурі тут також наявні два семантичні центри: 1) виокремлення ознаки, що притаманна інактивному суб'єкту, що характеризує його у минулому; 2) позначення події, що обумовила виникнення ознаки лише на певному відрізку часу внаслідок дії зовнішнього фактора, напр.: двн.-англ. 1) *Wæs sé grimma gæst Grendel hāten* (B.102) «Це страшне чудовисько називалося Гренделем» та 2) *Þá wæs Hrōdgāre hors gebæted* (B.1399) «Тоді був Хродгару запряжений кінь» [5].

Також у давньоанглійській та давньоісландській мовах досить широко вживалась станова конструкція *weorðan* + партицип II. У давньоанглійській мові ця конструкція конкурує із конструкцією *wesan* + партицип II. Починаючи із твору «Беовульф», де такі приклади небагаточисельні, проте наявні. Подібні конструкції означали подію, процес, що охоплюють інактивного суб'єкта, напр.: двн.-англ. *he þær wearþ of slægen* (Chr.784) «він був там вбитий». На відміну від *wæs*+ дієприкметник II змістова структура цієї другої моделі була моносемантичною: вона виступала як форма вираження доцентрового процесу, також цій становій конструкції були притаманні відтінки медальності або пасивності, напр.: двн.-англ. *Seo burg wæs getimbred an fildum lande* (74,12) «Це місто було побудоване на пустелі», *weard Romeburg getimbred from twan gebroðrum* (64, 21) «Був Рим побудований двома братами» [5]. Звертає увагу на себе той факт, що обидві вищенаведені конструкції були синонімічні за своїми способами вираження.

У давньоверхньонімецьких та давньосаксонських пам'ятниках вихідний статус станових конструкцій із претеритальними формами дієслова «бути» був близький закономірностям інших давньогерманських мов. У давньоверхньонімецьких пам'ятниках, за виключенням «Ісидора» та «Муспіллі», де ці конструкції були відсутні, у змістовій структурі *waes*+ дієприкметник II також можна виокремити два семантичні центри, напр.: статична ознака інактивного суб'єкта – двн.-верхн.-нім. *Seno nu tho uuas man in Hierusalem thes namo uuas gihezzen Simeon* (Tat. 7, 4) «Був тоді чоловік у Іерусалімі, імя якого було названо Сімеон»; позначення події, у яку потрапив інактивний суб'єкт – двн.верхн.-нім. *Uuas erbolgan Krist* (Ludwigslied, 20) «був розгніваний Христос». Тотожні

явища характеризують цю конструкцію і у давньосаксонській мові, напр.: днн.-сакс. *Zaharias uuas hie hétan* (Hel.76) «Він називався Захарієм»; *Kristes uuárun thó uuord gefullod* «Виконалися тоді слова Христа» [2; 7].

Разом із тим для позначення події, у яку потрапив інактивний суб'єкт, широко використовувалися, так само, як і у давньоанглійській мові, поєднуючись із претеритальними формами дієслова *uuerdan*, напр.: баварськ. *dar der <...> heiligo Christ ana arhangen uuard* (Muspilli) «на якому <...>був повішаний Христос»; днн.-верхн.-нім. *Uuard tho giheilít thie kneht in thero ziti* (Tat. 47,8) «був вилікований слуга водночас»; днн.-верхн.-нім. *inti uuard tho brungan sin houbit in diske* (Tat.79,9) «й була принесена його голова на таци»; днн.-сакс. *Sia<...> te thio thuruh eraft godas gecorana uurðun* (Heliand., 16 -17) «Вони<...> були обрані для цього силою господа бога». Проаналізовані конструкції зазвичай з'являлися у ідентичних текстах,

напр.: днн.верхн.нім. *uuas giheilít/ uuard giheilít* (Tat.) «вилікуватися/бути вилікованим» тощо [7; 8].

Висновки. Узагальнюючи, варто зазначити, що для всіх давньогерманських мов спільним був різний змістовий обсяг моделей станових конструкцій із претеритальними формами дієслів «бути» та «ставати», причому саме багатоаспектність змістової структури першої моделі перешкоджала послідовному виокремленню структур, що означають доцентровість процесу та афіційованість суб'єкта. Досліджені нами закономірності, що стосуються співвідношення претеритальних станових конструкцій із дієсловами «бути» та «ставати» зберігають свою значущість у безпідметових реченнях. Також зауважимо, що становлення пасивного стану як особливої морфологічної парадигми пов'язане із подоланням нероз'єднаності обох станових значень (медіопасивності та пасивності).

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Гухман. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках: опыт историко-типологического исследования родственных языков. Изд.- во «Наука», Москва, 1964. – 292 с.
2. О.И. Москальская. История немецкого языка: учебное пособие для аспирантов, студентов педагогических факультетов и институтов иностранных языков. – Ленинград, 1959. – 891 с.
3. W. Schreder. Zur Passivbildung im Althochdeutschen. – PBB, Bd 77, Hf.1-3, 1955
4. A.Zieglschmidt. Zur Entwicklung der Perfektschreibung

- im Deutschen. „Language Dissertations“, № 6,1929, стр.7
5. Beowulf [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: <https://norse.ulver.com/src/other/beowulf/beowulf.html>
6. Edda [Електрон.ресурс].– Режим доступу: <http://norse.ulver.com>].
7. Heliand [Електрон.ресурс].– Режим доступу: <http://www.wulfila.be/lib/sievers/1878/>
8. Muspilli [Електрон.ресурс].– Режим доступу: <https://www.hs-augsburg.de>
9. Wulfila Project [Електрон.ресурс].– Режим доступу: <http://www.wulfila.be>

REFERENCES

1. M. Guhman. Development of collateral contrasts in Germanic languages: experience of historical typological research of related languages. Izd. In "Science", Moscow, 1964. – 292 p.
2. O.I. Moskalska History of the German language: a manual for

- post-graduate students, students of pedagogical faculties and institutes of foreign languages. – Leningrad, 1959. - 891 pp.

Distribution of voice precategorical constructions with participle II and copular verbs «to be»/«to become» in the Old Germanic languages

O. V. Shapochkina

Abstract. The article investigates voice precategorical constructions with copular verbs and participle II on material of Gothic, Old English, Old Saxon, Old High German, Old Icelandic. Similar constructions were productive formations, they acted as one of the main actualizers of the development of the category of voice of modern German languages, in particular, they became the basis for creating an analytical paradigm of passive voice. It is proved by the author that among the variously structured voice constructions involved in this process, it alone was a stable link that was common to all, without exception, the ancient Germanic languages that were explored.

Keywords: category of voice, precategorical structure, distribution, copular verb, participle II.

Дистрибуция залоговых предкатегориальных конструкций с причастием II и глаголами-копулами «быть»/«становиться» в древнегерманских языках

О. В. Шапочкина

Аннотация. В статье исследованы залоговые предкатегориальные конструкции с глаголами-копулами и причастием II на материалах готского, древнеанглийского, древнесаксонского, древневерхненемецкого, древнеисландского языков. Подобные конструкции были продуктивным образованием, выступали одним из основных актуализаторов развития категории залога современных германских языков, в частности они стали основой для создания аналитической парадигмы пассивного залога. Автором доказано, что среди разноструктурных залоговых конструкций, принимавших участие в этом процессе, исключительно она была устойчивым звеном, которое было присуще всем без исключения древнегерманским языкам, которые исследовались.

Ключевые слова: категория залога, предкатегориальная конструкция, дистрибуция, глагол-копула, причастие II.